

УДК 330.111.4

Коляда О.В.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки**Національного університету державної податкової служби України***ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ
СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ****ECONOMIC BACKGROUND FORMATION OF MIDDLE CLASS
IN UKRAINE IN CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION****АНОТАЦІЯ**

У статті розглядаються економічні передумови формування середнього класу в Україні на шляху інтеграції до Європейського Союзу. Досліджуються джерела формування доходів населення та їх структура. Аналізується розвиток малого підприємництва як економічна основа формування «старого» середнього класу.

Ключові слова: середній клас, трансформаційна економіка, євроінтеграція, доходи, мале підприємництво, заробітна плата.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются экономические предпосылки формирования среднего класса в Украине на пути к Европейскому Союзу. Исследуются источники формирования доходов населения и их структура. Анализируется развитие малого бизнеса как экономической основа формирования «старого» среднего класса.

Ключевые слова: средний класс, трансформационная экономика, евроинтеграция, доходы, заработная плата, малый бизнес.

ANNOTATION

The article considers the economic conditions of the middle class in Ukraine towards European Union. We investigate sources of income and their structure. Analyzes the development of small business, which is the economic basis of the formation of the «old» middle class.

Keywords: middle class, transformational economy, European integration, income, small business, wage.

Постановка проблеми. Історично доведено, що становлення середнього класу в розвинених країнах стало наслідком необхідності соціальної стабільності, запобігання значних соціально-політичних ризиків. У сучасних країнах, як ЄС, так і світу в цілому, середній клас виступає однією з найхарактерніших ознак рівня соціальної спрямованості ринкової економіки, цивілізованості економічних відносин, що складаються у суспільстві, свідчить про можливість та ступінь реалізації принципу соціальної справедливості, потенційні можливості подальшого розвитку. Він є результатом розвитку економічної свободи та демократії, яку забезпечує капіталістична система господарювання.

Соціально-економічні реформи в Україні, які здійснюються вже більше 20 років, не призвели до створення громадянського суспільства з панівним середнім класом, що, в свою чергу, вимагає детального аналізу прорахунків у даному напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема середнього класу розглядалась

багатьма вітчизняними та зарубіжними науковцями. Основи теорії середнього класу закладено в роботах Аристотеля, пізніше – в дослідженнях К. Маркса, М. Вебера, П. Бурдьє, Д. Гілберта, Е. Райта. В нашій країні даній проблемі не приділялось належної уваги. Лише в період подолання системної економічної кризи 90-х років постали питання про необхідність соціально-економічних перетворень і формування потужного середнього класу.

Серед науковців, що працюють над зазначеною проблемою, необхідно виділити З.С. Варналія, Ю.К. Зайцева, Е.М. Лібанову, І. Юхновського та ін.

Мета статті полягає у аналізі економічних передумов формування середнього класу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічні трансформації, зокрема, зміни відносин власності та форм зайнятості, змінили соціальну структуру українського суспільства і віддзеркалились на суспільній психології. Проте вже на початковому етапі ринкових реформ було зрозуміло, що формування середнього класу в нашій країні буде різнитись від розвинених країн. Це стало наслідком того, що даний прошарок європейського суспільства формувался на базі приватної власності та певних правових привілеїв, в Україні ж, так склалось історично, – буржуазна традиція була доволі слабка. Тому базою формування могла б виступити інтелігенція, власники інтелектуального капіталу, але соціально-економічний статус переважної частини був зруйнований на початку ринкових перетворень.

Представників середнього класу розвинених країн вирізняє спосіб та стиль життя, задоволення своїм статусом. Структура їх видатків значно різниться від структури інших прошарків населення, вони менше витрачають коштів на їжу (відсоток до загальної структури видатків), більше – на послуги і товари довготривалого вжитку, на фінансові активи. Тому розвиток середнього класу в Україні розглянемо через економічні передумови, і перш за все через детермінуючі критерій, який ідентифікує середній клас – рівень та структуру доходів домогосподарств. У ринковій економіці доходи виступають визначальною характеристикою

матеріального становища сімей і можуть розглядатися як основний індикатор їх життєвого рівня. Доходи головним чином формують не тільки майнову, а й соціальну нерівність в суспільстві. Дохід виступає не тільки проявом, а й одним з найважливіших факторів формування соціальної стратифікації. Рівень доходу певним чином впливає і на самоідентифікацію індивіда з конкретними соціальними групами чи стратами. В умовах трансформаційної економіки він може розглядатися як індикатор адаптованості населення до нових економічних умов та відносин.

Оцінюючи грошові доходи домогосподарств України (табл. 1), слід відзначити, що найбільшу частку становить заробітна плата (тенденція залишається майже незмінною протягом останніх п'яти років – в межах половини у структурі всіх сукупних доходів).

Сукупний дохід в середньому на одне домогосподарство у 2013 р. становив 4454,2 грн. (табл. 1), що у перерахунку на дол. США за курсом, який існував на той час, становить близько 557 дол. США. Сукупний дохід в середньому на одного члена домогосподарства (за даними Державної служби статистики, за останні п'ять років середній розмір домогосподарств України становив близько 2,6 осіб) становитиме 214 дол. США на місяць. Так, здійснивши розрахунки, можна зазначити, що станом на 2013 р. середньодобовий дохід на одну особу домогосподарства становив 7 дол. США. У той час коли світове співтовариство (ООН) визначило мінімальну заробітну плату – нижча за 3 дол. США за годину є граничною, що прирікає людину на напівголодне існування. При 40-годинному робочому тижні місячна мінімальна заробітна плата повинна становити $3 \cdot 40 \cdot 4 = 480$ дол. США (16 дол. США на добу).

За даними Державної служби статистики, у 2013 р. кількість населення, яке мало середньодушовий дохід від 465 дол. США, становила лише 5,1% в загальній структурі.

Однак з девальвацією гривні у 2014–2015 рр. ситуація катастрофічно погіршилась.

Законодавчо встановлена в Україні мінімальна заробітна плата на період з 01.01.2015 р. до 30.11.2015 р. – 1218 грн., що становить близько 58 дол. США на місяць [2].

Науковці Інституту демографії та соціальних досліджень визначили мінімальний дохід представника українського середнього класу на рівні п'яти мінімальних заробітних плат (6090 грн. станом на травень 2015 р.) на кожного члена родини (включаючи дітей та пенсіонерів), тобто 290 дол. США, що на 190 дол. США менше ніж встановлена ООН межа напівголодного існування людини [3].

Дані розрахунки свідчать про те, що, напевно, український середній клас має «якусь свою специфіку» щодо формування доходів та гранично мінімального їх розміру, яка відрізняє його від європейського середнього класу.

Зрозуміло, що збільшення реальних доходів населення як економічної передумови формування середнього класу неможливо без зростання виробництва. Однак аналіз макроекономічних показників України показав, що з 2014 р. відбувається не тільки значне зниження рівня ВВП України (з 182026 млн. дол. США у 2013 р. до 130908 млн. дол. США у 2014 р.),

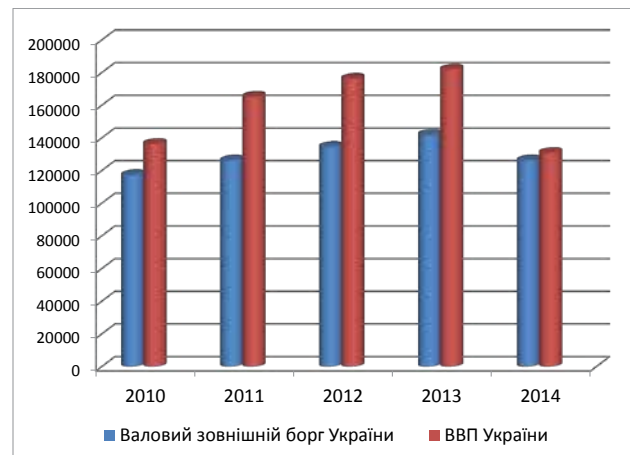

Рис. 1. Динаміка валового зовнішнього боргу та ВВП України 2010–2014 рр., млн. дол. США [4]

Таблиця 1

Структура сукупних ресурсів домогосподарств [1]

Показники	2009	2010	2011	2012	2013
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	3015,3	3469,1	3841,7	4134,2	4454,2
Структура сукупних грошових доходів домогосподарств, %					
Грошові доходи	88,5	90,1	89,9	91,6	91,4
- оплата праці	47,9	47,9	49,3	50,9	50,8
- доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	5,1	6,2	4,6	4,1	4,0
- доходи від продажу сільськогосподарської продукції	2,9	3,4	3,2	2,9	2,8
- пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою ¹	26,0	25,9	25,5	27,1	27,2
- грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	6,6	6,7	7,3	6,6	6,6

а й досягнення зовнішнього боргу критичних меж – 95% від ВВП країни (нормативно допустиме значення – до 60% ВВП) (рис. 1).

Як відомо, основними джерелами погашення зовнішньої заборгованості є бюджет і золотовалютні запаси. Збільшити надходження до державного бюджету можливо за рахунок розвитку сектору малого і середнього бізнесу, який, з практики розвинених країн, забезпечує близько 70% робочих місць та 50–65% виробництва валового внутрішнього продукту. Також слід зазначити, що малий і середній бізнес не тільки забезпечує надходження до бюджету, а і складає «старий» середній клас, який у країнах Європи формувався саме з дрібних підприємців.

Оцінюючи розвиток малого і середнього бізнесу в Україні, слід зазначити що, відповідно офіційним статистичним даним, в перші два три роки 90% таких підприємств «вмирає», а з 10–70% «не доживають» до семи років [5].

Наступна діаграма (рис. 2) виражає динаміку показників реєстрації фізичних осіб – підприємців (ФОП) та припинення їхньої діяльності в Україні.

Рис. 2. Динаміка показників реєстрації фізичних осіб – підприємців та припинення їхньої діяльності [6]

Процес реєстрації ФОП досяг свого розквіту у 2008 р., найменша кількість осіб, які виразили бажання припинити власну справу, зафіксовано у 2006 р. Виходячи з динаміки показників, можна зробити висновок, що період 2006–2008 рр. був найбільш сприятливий для ведення малого бізнесу. У 2009 р. почалася фінансова криза та різке збільшення в 1,6 рази курсу долару США (з 5 до 8 грн.), що надзвичайно негативно позначилося на малому бізнесі. Як результат, на 117 тис. зменшилося число бажаючих відкрити власну справу та на

20 тис. збільшилося число осіб, які виразили бажання її припинити.

Найбільший спад підприємницької активності відбувся у 2011 р., за який було зафіксовано найвище абсолютне число – 248 тис. 763 фізичних особи – підприємця, підприємницьку діяльність яких припинено. Цей рік також став єдиним протягом 2005–2013 рр., коли вперше було зафіксовано вище число знятих з обліку підприємців, аніж зареєстрованих 248 тис. 763 проти 175 тис. 301. Наступний 2012 р. також не відзначається ростом підприємницької активності, адже число знятих з обліку все ж перевищувало число зареєстрованих на 21 тис. 636 осіб. Дану негативну тенденцію, яка розпочалася у 2011 р., можна пояснити тим що станом на 01 січня 2011 р. припадає введення в дію нового Податкового кодексу (регулює відносини, що виникають у сфері податків і зборів), який був стартом нової податкової реформи та мав значні недоліки, та введення поправок до законодавства в подальшому [7].

У структурі доходів населення України (повернемося до статистичних даних, наведених у табл. 1) дохід від підприємницької діяльності займає не значну частку, яка невпинно знижується – з 5,1% у 2009 р. до 4% у 2013 р.

Дана ситуація є свідомством того, що в нашій країні в цілому відсутня ефективна державна підтримка малого і середнього бізнесу та несприятливе бізнес-середовище зокрема. За оцінками Групи Всесвітнього банку, Україна у 2015 р. займала 96-е місце з 168 країн у рейтингу легкості ведення бізнесу, хоча порівняно з 2014 р. підвищила свій з 112, все ж не входить навіть до першої половини [8].

Незадовільний стан у бізнес-середовищі і відповідно корупції. За даними дослідження, яке було проведено міжнародною аудиторською і консалтинговою компанією EY, порівняно з минулим роком кількість опитаних співробітників компаній, які вважають, що корупція широко розповсюджена у країні, збільшилась з 60 до 80% зі 100%. Погіршення ділового середовища, на думку експертів, могло бути як зниженням економічних макро- та мікропоказників, так і не відповідність темпів розвитку антикорупційних практик у бізнесі і на державному рівні [9]. На цю проблему також звернув увагу заступник голови консультативної місії ЄС по реформуванню сектора безпеки Юг Фанту, зазначивши, що це одна з головних перешкод євроінтеграції України [10].

Таблиця 2

Розмір золотовалютних резервів (ЗВР) України [11]

Дата (на 1 січня)	Розмір ЗВР, млрд. дол. США	Приріст до попереднього року, млн. дол. США	Приріст до попереднього року, %
2010	26,5	-8,07	-23,34
2011	34,58	+8,08	+30,49
2012	31,8	-2,78	-8,04
2013	24,546	-7,254	-22,81
2014	20,415	-4,131	-16,83

Щодо золотовалютних запасів України як одного з основних джерел погашення зовнішньої заборгованості, слід зазначити, що ситуація також невтішна. За даними Національного банку, золотовалютні запаси за останні два роки істотно зменшились і становили 20,415 млрд. дол. США станом на 01.01.14 р., що значно менше, ніж у кризовий і посткризовий періоди – 34,57 млрд. дол. США у 2008 р., 26,5 млрд. дол. США у 2009 р., 31,8 млрд. дол. США у 2011 р. (табл. 2).

Очевидно, що така економічна ситуація не сприяє формуванню середнього класу в Україні.

Висновки. Здійснивши оцінку макроекономічних показників України, які є показовими при визначенні передумов формування середнього класу в будь-якій країні, можна зробити висновок, що наразі відсутні економічні можливості для його формування. Для запобігання катастрофічної ситуації, яка склалась, вважаємо доцільним розроблення державної стратегії формування середнього класу, ключовим пунктом якої повинно стати стимулювання на рівні держави малого та середнього бізнесу, особливо у виробничій сфері.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Структура сукупних ресурсів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Минимальная зарплата (Украина) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://index.minfin.com.ua/index/salary/>.
3. Як змінилися доходи середнього класу в Україні за п'ять років [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/news/~305488>.
4. Валовий зовнішній борг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minfin.com.ua/debt/>.
5. Статистика малого и среднего бизнеса в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://sokolov-pozharova.com.ua/im/maluysredniy.html>.
6. Державна реєстраційна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.drsv.gov.ua/show/11291>.
7. Динаміка малого підприємництва у 2005–2013 рр. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://infoflight.org.ua/content/dinamika-malogo-pidpriemnictva-u-2005-2013-rokah>.
8. Ведение бизнеса в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://russian.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine/>.
9. В украинской бизнес-среде за год вырос уровень коррупции – опрос Корреспондент.biz, 21 мая 2015, 09:25 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://korrespondent.net/business/3517572-v-ukraynskoj-biznes-srede-za-hod-vyros-uroven-korruptsiyu-opros>.
10. В ЕС назвали главную проблему с отменой виз для Украины Корреспондент.net, 26 мая 2015, 12:48 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://korrespondent.net/world/worldabus/3519577-v-es-nazvaly-hlavnuui-problemu-s-otmenoi-vyz-dlia-ukrayny>.
11. Розмір золотовалютних резервів (ЗВР) України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.